Rozprawy Komisji Językowej ŁTN, t. LIX, 2013
ISSN 0076-0390

*AGATA PIASECKA**

WIZERUNEK ŚWINI W JĘZYKU POLSKIM I ROSYJSKIM (NA PODSTAWIE MATERIAŁU LEKSYKOGRAFICZNEGO)

THE IMAGE OF SWINE IN POLISH AND RUSSIAN LANGUAGES (ON THE BASIS OF LEXICOGRAPHICAL MATERIAL)

Abstract

The article is the introduction to linguistic image of a *swine* in some Slavonic languages. It is based on dictionary details taken from description, jargon and dialect dictionaries. It shows the way of functioning of the word of swine in Polish and Russian languages and its semantic potential.

Keywords: the linguistic image of the world, phraseology, paremiology, zoonyms, swine

Słowa kluczowe: językowy obraz świata, frazeologia, paremiologia, świnia

1. ZAŁOŻENIA METODOLOGICZNE

Modelowanie językowego obrazu świata dokonuje się poprzez analizę materiału uwzględniającego różnorodne płaszczyzny języka: począwszy od fonetycznej, poprzez morfologiczną, słowotwórczą czy leksykalną. Pamiętać należy także o poziomie tekstowym, bogato reprezentowanym przez literaturę ludową.

W niniejszym artykule uwzględniono materiał leksykograficzny. Obejmuje on zarówno pojedyncze leksemy, jak i ustabilizowane jednostki polszczyzny i ruszczyzny (frazeologizmy oraz przysłowia). Celem artykułu jest ukazanie wizerunku *świni* przekazywanego przez wybrane języki słowiańskie. Ujawnianie poszczególnych konotacji opiera się na analizie materiału leksykalnego poprzedzonej krótkim omówieniem kulturowego obrazu zwierzęcia. Jest to wstępna część pracy. Zgromadzone leksemy pozwalają zorientować się w sposobie postrzegania *świni*/*свиньи* przez człowieka. Stereotypy ukazane w części poświęconej warstwie leksykalnej są zbieżne z tymi, które rysują się podczas modelowania frazeologicznego obrazu świata. Temu zagadnieniu poświęcono ostatnią część opracowania.

* Uniwersytet Łódzki, Wydział Filologiczny, Instytut Rusycystyki, Zakład Językoznawstwa.

Należy podkreślić, iż obraz świata oddany za pomocą wybranych jednostek języka i tekstu, a mianowicie frazeologizmów i przysłów, jest fragmentaryczny z założenia, aczkolwiek różnorodny i barwny. Zebrane jednostki, mające charakter ustabilizowany i odtwarzalny, kontynuują oceny i wyobrażenia, które pojawiają się na poziomie leksykalnym. Opisany w ostatniej części fragment językowego obrazu świata ma charakter stricte frazeologiczny i powstał przy zastosowaniu metody definicji kognitywnej. Część ta wymaga uzupełnienia o inne fasety, np. wygląd zewnętrzny zwierzęcia, funkcjonowanie jego organizmu, poruszanie się, znamienne dla zwierzęcia dźwięki, zapachy, relacje z innymi zwierzętami, z człowiekiem, upodobania kulinarne, sposób i miejsce życia, umysłowość, charakter. Prezentacja ich umożliwi wyprowadzenie pełnego frazeologicznego obrazu *swini/ свиньи* w polszczyźnie i ruszczyźnie, ukaże podobieństwa i różnice w zakresie konfrontowanych języków słowiańskich. Celem niniejszego artykułu jest jedynie zasygnalizowanie pewnych nasuwających się spostrzeżeń.

2. OBRAZ ŚWINI W KULTURZE

W świadomości człowieka świnia przedstawia symbol, w oparciu o który tworzony jest językowy obraz zwierzęcia. Odzwierciedla on sposoby konceptualizacji różnych elementów rzeczywistości pozajęzykowej, niekoniecznie zawsze obiektywnie związanych z przedstawicielką trzody chlewnej. Kultura Słowian surowo odniosła się do obrazu zwierzęcia i wyeksponowała przede wszystkim jego negatywne cechy, które nie zawsze pokrywają się z przesłankami wnoszonymi przez inne dziedziny nauki, np. zoologię.

Jak mówią współczesne badania, inteligencja świni zbliżona jest do inteligencji trzyletniego dziecka, a jej upodobanie do taplania się w błocie wynika nie z powszechnie przypisywanego jej niechlujstwa, ale czynników fizjologicznych: zanurzając się w błocie, świnia reguluje temperaturę swego ciała. Negatywny stosunek do zwierzęcia wydaje się tym bardziej nieuzasadniony, że stanowi ono źródło cennego mięsa i hodowane bywa właśnie ze względu na możliwość pozyskania z jego ciała skóry oraz tłuszczu. W tym celu świnie hodowali już starożytni Celtowie, Egipcjanie, Rzymianie i Grecy, dla których były one także zwierzętami ofiarnymi i stanowiły, zgodnie z wierzeniami, ulubiony przysmak bogów. Ofiary ze świń otrzymywali m.in. Zeus, Dionizos, Adonis, Afrodyta, Persefona czy Demeter.

Zgodnie z legendą, w średniowieczu św. Antoni okładami ze świńskiej słoniny leczył groźną chorobę nazywaną ogniem św. Antoniego.

Zakon św. Antoniego uzyskał dzięki temu przywilej pozwalający poruszać się swobodnie po ulicach świniom należącym do klasztoru, co było zakazane trzodom należącym do osób świeckich. Był to więc rodzaj świętych świń, oznaczonych specjalnym dzwoneczkiem noszonym w uchu, a ich pozycja była podobna do tej, jaką mają święte krowy w Indiach. Świnie św. Antoniego chodziły także po

ulicach Wrocławia, w 1663 roku zaś, w Neapolu, stado takich świń rozproszyło procesję niosącą relikwie św. Januarego [Peisert, 2003, s. 153–154].

Południe Europy dowartościowuje symbolikę świni, upatrując w zwierzęciu zwiastuna szczęścia. Z tego też powodu w krajach leżących na południu biżuteria z przywieszoną świnką postrzegana jest jako talizman dobrobytu. Według Włochów, spotkanie na drodze świni z młodymi to zapowiedź pomyślności. Echo takiego sposobu postrzegania zwierzęcia utrwaliło się w rosyjskiej frazeologii w postaci przysłowia *свинья навстречу – к счастью* oraz na gruncie polskim w postaci jednostki *mieć świnię*, oznaczającej w gwarze miejskiej Poznania ‘mieć szczęście’. Podobnie język niemiecki obfituje w idiomy z komponentem *świnia*, ukazujące pozytywny sposób widzenia zwierzęcia. Świadczą o tym wyrażenia *świńskie szczęście* ‘wielki sukces’ czy *świńskie pieniądze* ‘duża suma pieniędzy’. Jednakże większość danych kulturowych negatywnie odnosi się do świni jako istoty mało inteligentnej kłamliwej, chciwej, kierowanej niskimi popędami, jako wcielenia diabła. Obraz ten zapisany został na kartach takich dzieł literatury światowej, jak *Odyseja*, *Mistrz i Małgorzata* czy *Biblia*, gdzie motyw zamiany człowieka w świnię oznacza przemianę gorszego w niższe. Deprecjonująco odniosło się do zwierzęcia także malarstwo, np. dzieła Hieronima Boscha. W języku polskim istnieje gwarowe określenie diabła – jest on nazywany *czarną świnią* i ukazywany w postaci czarnego zwierzęcia, na którym jeżdżą czarownice. Wiara Słowian, iż sprawcami niektórych zjawisk atmosferycznych także są siły nieczyste, spowodowała przeniesienie nazwy demona zła na określenie wiru powietrznego. Ducha lecącego w wirze powietrznym odstraszano okrzykiem *świńskie gówno, świńskie gówno!* Powszechnie uważano, że świński kał zabezpiecza od uroków i czarów. Stąd też znamienne w gwarach polskich nazwy trąby powietrznej: *świńskie gówno*, *świńskie łajno*, *świński bobek*, *świński glut* [Dźwigoł, 2004, s. 102, 129–131].

3. ZNACZENIA KONOTACYJNE LEKSEMÓW *ŚWINIA/СВИНЬЯ* NA PŁASZCZYŹNIE LEKSYKALNEJ

Zaprezentowane w *Praktycznym słowniku współczesnej polszczyzny* pod redakcją Haliny Zgółkowej trzy znaczenia zoonimu *świnia* odpowiadają potocznej, encyklopedycznej wiedzy ludzi na temat zwierzęcia, ale także uwzględniają część konotacji z nim związanych, utrwalonych na poziomie asosjacyjno-semiotycznym zarówno w polszczyźnie, jak i w ruszczyźnie. Wspomniane opracowanie leksykograficzne definiuje leksem *świnia* w następujący sposób: 1) ‘rodzina ssaków parzystokopytnych obejmująca 5 rodzajów i 16 gatunków zwierząt o krępym ciele pokrytym szczeciną i pysku wydłużonym w kształcie ryja; wszystkożerne; zamieszkują całą ziemię z wyjątkiem Australii i części Ameryki płn.; żyją w stadach; rozprzestrzeniane przez człowieka, często zdziczałe; Suidae’; 2) ‘przedstawiciel tej

rodziny, udomowione zwierzę pochodzące od różnych podgatunków dzika, średniej wielkości, białe, jasnoróżowe, brązowe lub łaciate, o długim, grubym tułowiu i głowie zakończonej ryjem, wydające charakterystyczne odgłosy (chrząkanie, kwiczenie); hodowane dla mięsa, tłuszczu i skór; Sus strofa domestica; mięso tego zwierzęcia'; 3) 'człowiek podły, nikczemny, który zachowuje się nieprzyzwoicie, niekulturalnie, nieetycznie; także ktoś agresywny seksualnie, obsceniczny'. Znaczenie trzecie funduje semantykę urabianych od leksemów *świnia*/*свинья* innych rzeczowników, przymiotników, przysłówków i czasowników. Przenośne znaczenia zoonimu w potocznym języku polskim i rosyjskim, ich żargonowych i gwarowych odmianach wiążą zwierzę z brudem, nieporządkiem, a w wymiarze moralnym – z negatywnymi cechami charakteru człowieka.

Zarówno w języku polskim, jak i rosyjskim leksemy *świnia* i *свинья* mają szereg synonimów odnoszących się do sposobu wartościowania zwierzęcia. Słowiańskie słowa bliskoznaczne stanowią eksplikację kilku przypisywanych zwierzęciu cech, a mianowicie braku okrzesania, postępowania nieetycznego, nieprzyzwoitości i otyłości. Repertuar rosyjskich synonimów zawiera także określenia nawiązujące do niechlujstwa. *Świnia* jako wyzwisko skierowane do człowieka brudnego, nieprzestrzegającego zasad higieny i niedbającego o swój wygląd zewnętrzny ma w obydwu językach szereg synonimów o charakterze potocyzmów: *грязнуля* 'неопрятный, нечистоплотный человек', *замарашка* 'неопрятный, грязно одетый человек', *мазила* 'тот, кто мажется, пачкается', *неряха* 'неряшливый, неаккуратный человек', *распустеха* 'небрежно одетая женщина', чушка 'о грязном человеке (обычно о ребенке)', *хрюшка* 'грязный, неопрятный человек', *чумичка* 'грязнуля, замарашка (первоначально женщина из низших сословий; служанка, выполняющая грязную работу)', brudas, flejtuch. Do pozostałych wymienionych cech, a mianowicie braku kultury i prostolinijności, nieprzestrzegania zasad dobrego wychowania oraz nadmiernej tuszy, nawiązują następujące synonimy wyrazów *świnia/свинья*: *сволочь* 'скверный, подлый человек', *хавронья* 'о полной, неопрятной женщине', *свинтус* 'о человеке, который поступает по-свински', *świntuch* 'człowiek zachowujący się nieprzyzwoicie, skłonny do obscenicznych gestów, żartów; ktoś brudny, niechlujny', *cham* 'człowiek ordynarny, nieokrzesany, grubiański, niekulturalny', *prostak* 'człowiek prosty, niewykształcony, prymitywny, nieumiejący się zachować, niekulturalny', *tucznik* 'człowiek otyły'.

Warto zaznaczyć, iż zarówno w polszczyźnie, jak i w ruszczyźnie leksemy *świnia/свинья* mają kilka znaczeń. Świadczą one o potencjale semantycznym analizowanych słów, a wieloznaczność akcentuje te cechy denotatów, które dla użytkowników języków słowiańskich stały się inspiracją do nazywania elementów rzeczywistości pozajęzykowej właśnie za pomocą rzeczowników *świnia/свинья*. Zebrane dane leksykograficzne pokazują, że podstawą rozwoju znaczeń wtórnych stały się cechy konotacyjne omawianych słów. Odzwierciedlają one wzory kulturo-

we społeczności słowiańskich, w których z pogardą traktuje się niechlujstwo, brak honoru, skąpstwo, podłość, nieprzyzwoitość, natomiast w *świni/свиньи* widzi się zwierzę o nieproporcjonalnych kształtach i odpychającej fizyczności.

Słownik języka polskiego pod redakcją Jana Karłowicza, Adama Antoniego Kryńskiego i Władysława Niedźwiedzkiego notuje np. następujące definicje: *świnia*: zool. ‘(Sus) zwierzę parzystokopytne, następujące dwoma tylko środkowymi palcami, nieprzeżuwające, pokryte szczeciną’; przen. pog. ‘(o człowieku) świntuch, niechluj, flądra, brudas; człowiek sprośny, bezwstydnik, człowiek niskich instynktów, bez honoru, bez charakteru, bydlę, plugawiec; człowiek nieumiejący się pokazać, nieznający się na rzeczy, skąpiec, liczykrupa, smażywiecheć’.

Opracowanie pod redakcją Stanisława Dubisza (*Uniwersalny słownik języka polskiego*) zawiera artykuł hasłowy, który w większości pokrywa się z definicją podaną w *Praktycznym słowniku współczesnej polszczyzny*: ‘Sus (domestica), zwierzę domowe o skórze pokrytej szczeciną, dużej głowie i pysku tworzącym ryj, wydające charakterystyczne odgłosy, np. pochrząkiwania lub kwik; hoduje się je dla mięsa, tłuszczu i skór; świnia domowa’; pot. posp. a) pog. ‘o człowieku podłym, takim, który wyrządził komuś krzywdę, zrobił świństwo; drań, szuja’; b) ‘o człowieku zachowującym się nieprzyzwoicie, skłonnym do obscenicznych żartów, gestów; świntuch’. Leksem *świnka* otrzymał następującą charakterystykę w *Praktycznym słowniku języka polskiego* pod redakcją Haliny Zgółkowej: med. ‘choroba zakaźna wywołana przez wirus świnki (Paramyxovirus parotidis), przenoszona drogą kropelkową, umiejscowiona w komórkach górnych dróg oddechowych, głównie w gruczołach ślinowych’; zool. ‘ryba z rodziny karpiowatych (Cyprynidae), o wydłużonym ciele długości do 50 cm i górnej części pyska w kształcie ryjka; zamieszkuje rzeki zlewisk morza Północnego i Bałtyckiego; Chondrostoma nasus’; ‘pieszczotliwie o pobrudzonym dziecku’. *Świnka* jako określenie choroby opiera się na podstawie metaforycznej, nawiązującej zapewne do wyglądu osoby cierpiącej na nieprzyjemną dolegliwość. Z kolei w nazwie ryby utrwalony został ryj jako typowy dla świni element fizyczności.

W rosyjskojęzycznym słowniku objaśniającym pod redakcją Dmitrija Uszakowa (*Толковый словарь русского языка*) zanotowano następujące znaczenia leksemu *свинья*: 1) ‘парнокопытное млекопитающее, домашний вид которого разводят для использования его мяса, сала, щетины, шкуры’; 2) перен. разг. презр. ‘грязный, неопрятный человек, неряха’; 3) перен. разг. бран. ‘о человеке, незаслуженно сделавшем неприятность кому-нибудь, грубом, неблагодарном’. Analizowany leksem nawiązuje do stereotypowego wizerunku zwierzęcia: jest ono brudne, wredne i wyrządza szkody. Zarówno polszczyzna, jak i ruszczyzna opierają na zasygnalizowanych wyobrażeniach znaczenia wtórne leksemów *świnia/свинья*.

W kontekście zasygnalizowanych spostrzeżeń na temat obrazu zwierzęcia warto odwołać się do materiału żargonowego. Zaskakuje on szeregiem znaczeń

rozwiniętych w oparciu o konotacje wykazane w odmianach ogólnych języków słowiańskich. Ukazują one rozwój podstawowego znaczenia zoonimicznego na płaszczyźnie asocjacyjnej. Eksplikacją przekształceń jest oczywiście płaszczyzna lingwistyczna, która jednak w pewien sposób kontynuuje również dane zawarte na poziomie semiotycznym, czyli nawiązuje do symbolu świni jako zwierzęcia ucieleśniającego całą gamę negatywnych cech. Żargonowe określenia świni odnoszą się do tuszy zwierzęcia, przypisywanej mu brzydoty, skłonności do życia w brudzie. Cechy te stały się podstawą szeregu wtórnych znaczeń: braku hamulców moralnych, braku kultury czy przyzwoitości – przypisywanych ludziom. Mianem *świni/свиньи* określa się często osobę otyłą, nieurodziwą, której się nie lubi, nie ceni i którą traktuje się z pogardą.

Ruszczyzna utrwaliła następujące żargonowe znaczenia omawianego leksemu: 1) угол. презр.: 'народный судья' (по ассоциации со свиньей, являющейся нечистоплотным животным); 2) мол. презр.: 'полицейский'; 3) арест. презр.: 'деградировавший, презираемый всеми заключенный'; 4) панк.: 'известный в своих кругах панк, отличающийся особо экстравагантным поведением'; 5) *свиньи* мол. спорт. шутл.-ирон. или пренебр.: 'фанаты „Спартака"' (по ассоциации с *мясо* – мол. спорт.: 'болельщики, фанаты клуба „Спартак"' [БСРЖ].

Polszczyzna także ma bogaty repertuar znaczeń rzeczownika świnia w swojej żargonowej odmianie: 1) 'ogólnie o nauczycielu' [NSGU]; 2) 'bardzo pilny uczeń' [NSGU]; 3) 'kujon; kujon – rylec – świnia: stopniowanie określeń nadgorliwego ucznia' [NSGU]; 4) 'człowiek otyły, tęgi, gruby: świnia różowa, gruba świnia' [NSG]); 5) 'człowiek postrzegany negatywnie, zachowujący się nieetycznie' [NSGU]; 6) 'wyzwisko: obolała świnia, świnia pasztetowana, świnia pasztetowa' [NSGU]; 7) 'dziewczyna' [STGP]; 8) ucz. 'nauczyciel' [STGP]; 9) 'świnia różowa – grubas' [STGP].

Od zoonimu *świnia* pochodzi szereg derywatów, w których semantyce także odbija się sposób postrzegania zwierzęcia jako symbolu niechlujstwa, nieprzyzwoitości, niegodziwości, brzydoty. Wymienione fakty znajdują potwierdzenie w znaczeniach wtórnych analizowanych leksemów: *свинья* '1) о грязном, нечистоплотном человеке, неряхе; 2) о человеке (обычно о грубияне, наглеце, эгоисте)' [БСРРЭР]; *свинья* 'прост. бран. низкий, подлый человек; эгоист нахал; прост. презр. или неодобр. грязный, нечистоплотный человек; неряха' [СРБЛ]; *свинский* '1) грязный, некультурный; 2) непорядочный, подлый' [БТСРЯ]; *свинство* 'низкий поступок; грязь, полное отсутствие порядка' [БТСРЯ]; *свинушник*, *свинюшник* 'о грязном, неопрятном помещении' [БТСРЯ]; *свинячить* 'проявлять крайнюю неряшливость, свинство; загрязнять, пачкать что-л.' [БТСРЯ]; *свинячиться* 'держать себя, свое жилище неряшливо' [СРНГ]; *свинятник* 'о неряшливом человеке' [СРНГ]; *свинушка*, *свинюшка* 'бран. о женщине' [СРНГ]; *свинуха* 'бран. о неаккуратной, неряшливой женщине'

[СРНГ]; *свинтух* ‘1) неряха, о человеке; 2) бран. невежа, о человеке’ [СРНГ]; *свинтухайло* ‘бран. невежа’ [СРНГ]; *свинтушка* ‘неряшливая или невежественная женщина’ [СРНГ]; *свинух* ‘обычно о грязном или неблагодарном человеке’ [СРНГ]; *свинопас* ‘бран. никчемный человек; невежда’ [СРНГ]; *свинничать* ‘испускать газы (о человеке)’ [СРНГ]; *свиняцкий* ‘нечистоплотный, грязный’ [СРНГ]; *свинорылый* ‘имеющий крайне неприятное, отталкивающее лицо, с грубыми чертами, с налетом вульгарности, хамства, тупости (контаминация слова *рыло* и выражения *как у свиньи*)’ [БСРРЭР]; *свинтус*, *свинтух* ‘о неряхе; о том, кто поступил или поступает неприлично (по ассоциации со свиньей, имеется в виду человек, который делает что-л. неаккуратно, неопрятно, либо ведет себя неприлично, нарушая какие-л. обещания, действуя вопреки правилам; обычно говорится с дружеской укоризной)’ [БСРРЭР]; *свинятник* ‘бран. о грязном, неопрятном человеке’ [СВГ]; *свинятничать* ‘пачкать, загрязнять что-н’ [СВГ]; *свинюра* ‘бран. о человеке’ [СРГК]; *świnia* ‘z potępieniem o człowieku zachowującym się, postępującym niewłaściwie, zwłaszcza o człowieku upijającym się’ [SGO]; *świnia*, *świnka*, *świniorzysko*, *świniak* ‘człowiek podły, niegodny zaufania, nieetyczny’ [SPW]; *świnia* ‘o człowieku mającym niekonwencjonalne upodobania seksualne’ [CzSPP]; *świniura* ‘wyzwisko’ [NSGU]; *świnić* ‘brudzić, zanieczyszczać’ [SPP]; *świnić* ‘szkodzić komuś, intrygować przeciw komuś, postępować wobec kogoś nieuczciwie’ [SPP]; *świnić* ‘mówić rzeczy nieprzystojne, opowiadać sprośne kawały’ (SGGSP); *świnić* ‘1) brudzić, zanieczyszczać, plamić, np. błotem, jedzeniem; 2) robić komuś świństwa, być wobec kogoś podłym, postępować nieuczciwie’ [PSWS]; *świnić się* ‘o ranie, skaleczeniu: ropieć, trudno się goić’ [SPP]; *świntuch* ‘człowiek brudny, niechlujny’ [SPP]; *świntuch* ‘o człowieku ze skłonnościami do perwersji seksualnych, agresywnym seksualnie, obscenicznym’ [SPP]; *świntuszyć* ‘mówić, opowiadać rzeczy nieprzyzwoite, obsceniczne’ [SPP]; *świntuszek* ‘1) z zaangażowaniem emocjonalnym o osobie, zwłaszcza mężczyźnie, który wykazuje skłonność do zachowań nieprzyzwoitych; 2) z zaangażowaniem emocjonalnym o osobie, zwłaszcza dziecku, która nie dba o porządek, czystość’ [PSWS]; *świński* ‘nieprzyzwoity, bezwstydny, perwersyjny, obsceniczny’ [SPP]; *świński* ‘nieuczciwy, niemoralny, podły, niegodziwy’ [SPP]; *po świńsku* ‘nieuczciwie, podle, nieprzyzwoicie, nieetycznie’ [SPP]; *świństewko*, *świństwo* ‘podłość, nieuczciwość, niegodziwość’ [SPP]; *świństwo* ‘najczęściej w lm.: perwersje seksualne, rzeczy nieprzyzwoite, bezwstydne’ [SPP]; *świństwo* ‘coś wzbudzającego wstręt, odrazę, obrzydzenie’ [SPP]; *świnić się* ‘1) brudzić się czymś, zanieczyszczać sobie ubranie, ciało; 2) popełniać świństwa, stawać się człowiekiem niemoralnym, nieuczciwym’ [USJP]; *świństwo* ‘rzecz złej jakości, niesmaczne jedzenie, lekarstwo’ [USJP]; *świństwo* ‘1) pot. nieuczciwy postępek, niegodziwość; 2) pot. nieprzyzwoite, obsceniczne słowa; 3) perwersje seksualne, nieprzyzwoite, bezwstydne rzeczy; 4) pot. coś obrzydliwego, nieprzyjemnego, wstrętnego; także coś

niesmacznego; paskudztwo, tandeta' [PSWS]; *świniowaty* '1) pot. obraźliwy, taki, który zachowuje się nieuczciwie, nieprzyzwoicie; także: taki, który jest właściwy osobie nieuczciwej, nieprzyzwoitej; obsceniczny, perwersyjny; 2) pot. obraźliwy, taki, który jest niechlujny; niedbający o porządek' [PSWS]; *świństewko* 'nieetyczny czyn, postępek' [PSWS]; *świntuszyć* 'brudzić, śmiecić' [USJP]; *świntuszyć* 'robić, popełniać świństwa; także mówić nieprzyzwoite, obsceniczne rzeczy' [PSWS]; *świntuch* '1) pot. człowiek ze skłonnościami do perwersji seksualnych, obsceniczny, mówiący nieprzyzwoite rzeczy; 2) pot. człowiek niechlujny, nie dbający o porządek, czystość' [PSWS]; *świniousty* 'osoba brzydka' [NSGU]; *świnowatowactwo* 'obrzydlistwo, rzecz wstrętna' [NSGU]. Nacechowanie negatywne mają leksemy *świniowóz*, *świniarz*, *świniar*, *świniopas*, utworzone na bazie zoonimu *świnia*. Pierwsze słowo oznacza autobus dowożący młodzież do szkoły [NSGU] i motywowane jest zapewne potocznym porównywaniem świń z ludźmi niekulturalnymi, zachowującymi się w nieodpowiedni, niestosowny sposób, a w danym przypadku – rozbrykanymi, rozbawionymi dziećmi. Określenie *świniarz*, *świniar* dawniej oznaczało pasterza świń, natomiast obecnie mówi się tak, z potępieniem, o człowieku wyrażającym się, zachowującym się nieprzyzwoicie lub niszczącym coś powszechnie szanowanego [SGO]. *Świoniopas* to inwektywa skierowana ku osobie postrzeganej jako flejtuch, ktoś pozbawiony elementarnej kultury [SPW]. Podobnie rzecz przedstawia się w gwarach rosyjskich, gdzie wtórne znaczenie pasterza świń jest nazwą człowieka brudnego, niewdzięcznego, nieużytecznego: *свинух* '1 свинопас; 2) бран. обычно о грязном или неблагодарном человеке' [СРНГ]; *свинопас* 'бран. никчемный человек; невежда' [СРНГ]. Analogia ta świadczy o zbieżności wartościowania zajęcia, jakim było wypasanie świń, i niskiej oceny wykonujących je osób.

Zarówno polszczyzna, jak i ruszczyzna zaskakują bogactwem określeń samej świni: *buta*, *butecka* 'świnia; zawołanie na świnię' [SGGŻ], *kurnut*, *kurnutek* 'mała świnka' [SGGŻ], *niuśka* 'świnia' [SGGŻ], *gudoka* 'świnka' [SGPS]; *pierniośka* 'świnia, która miała pierwsze prosiaki' [SGB]. W opracowaniu z 1922 r. Wiktor Ludwikowski i Henryk Walczak przytaczają szereg określeń na świnię używanych w polskim żargonie przestępczym. W świetle danych słownika *Żargon mowy przestępców. Blatna muzyka* zwierzę bywa nazywane: *ciućka*, *francuz*, *kaban*, *kierkut*, *kierkucina*, *królik*, *kwiczoł*, *nieboszczka*, *pałuk*, *wędzonka*. Władimir Dal zebrał bogaty materiał rosyjskiego języka ogólnego i jego gwar. *Толковый словарь живого великорусского языка* jego autorstwa podaje następujące przykłady: *свинья* to *рыушка*, *рюха*, *рюшка*, *чушка*, *хавронья*, *дочка*, *сика*. W języku potocznym wyrazów *чушка* i *хрюшка* używa się w odniesieniu do człowieka: *чушка* 'о рязном человеке (обычно о ребенке)' [БТСРЯ]; *хрюшка* 'шутл. о грязном, испачканном чем-л. ребенке' [БТСРЯ]. Polszczyna eufemistycznie świnię nazywa *koleżanką czworonożną* [SEP] oraz *nierogacizną* [SEP]. W określeniach tych utrwala jej wygląd

zewnętrzny. Rozbudowane omówienia typu *ta, co chrząka i ma kręcony ogon* [SEP], *ta, co ryje i koryta przewraca* [SEP] odwołują się do zachowań zwierzęcia. Nazwy *chuńka* [SEP], *kwiczoł* [SEP] nawiązują do dźwięków wydawanych przez świnię.

Zaprezentowane znaczenia leksemów *świnia*/*свинья* ujawniają, iż zwierzę kojarzone jest z szeregiem ujemnych cech odnoszących się do natury człowieka oraz jego wyglądu. Sądy te opierają się na obserwacjach życia trzody chlewnej, jej obrazach utrwalonych w literaturze oraz stereotypach nie do końca uzasadnionych. Frazeologia rozwija je i precyzuje. Zebrane w dalszej części pracy jednostki ukazują wybrany fragment językowego obrazu zwierzęcia. Jest to obraz frazeologiczny. Odzwierciedla on wzory kulturowe Polaków i Rosjan oraz utrwalony w leksykonach języków słowiańskich system wartościowania trzody chlewnej.

4. FRAGMENT JĘZYKOWEGO OBRAZU ŚWINI W JĘZYKU POLSKIM I ROSYJSKIM

Zgromadzony rosyjski i polski materiał frazeologiczno-paremiologiczny pozwolił wyodrębnić kilka faset składających się na pełny językowy obraz *świni/свиньи*. W niniejszym artykule przybliżona zostanie jedna z nich. Nawiązuje ona do upodobań kulinarnych zwierzęcia. Wyjaśnienia znaczeń przysłów w znaczącej większości (przeszło 90%) pochodzą od autorki niniejszej pracy i nie zostały zaczerpnięte ze źródeł leksykograficznych. Precyzyjne ustalenie semantyki przysłów oraz sytuacji, w których bywają one używane, wymagało pogłębionej analizy lingwistycznej oraz konsultacji z użytkownikami obydwu języków.

Frazeologia słowiańska podkreśla konieczność dbałości o trzodę chlewną, gdyż jest ona dla człowieka źródłem dochodu: *не гляди свинье в рожу, а корми свинью рожью* ‘свиней необходимо кормить’ [БСРП]; *tłuc dla świń* ‘ubijać ziemniaki z otrębami dla świń’ [SGG]; *посади свинью в рожь, дадут грош* ‘свиней необходимо кормить, если хочешь получать за них деньги’ [ЖРНПП].

Przedstawiciele trzody chlewnej nie mają szczególnych upodobań żywieniowych. Lubią chleb, żołędzie, żyto, słomę, chwasty, pomarańcze, odpadki. Zebrane przykłady pokazują, że świnia jest symbolem człowieka niewdzięcznego, lubiącego szkodzić innym, podłego, wścibskiego, nachalnego i ograniczonego, który bez umiaru korzysta z cudzych dóbr i stara się wykorzystać w niecnych celach każdą sytuację. Takie pejoratywne wartościowanie zwierzęcia znamienne jest dla obydwu języków słowiańskich i rysuje się na omówionym już poziomie leksykalnym: *дорвалась свинья до чистого хлеба* ‘о человеке низкого положения, который получил широкие возможности и пользуется ими без чувства меры’ [БСРПос]; *когда желудь спелый его каждая свинья слопает* ‘когда люди знают в деле результат, все хотят участвовать в нем’ [Int 1]; *зарылся, что свинья в солому* ‘о человеке, который слишком увлекся работой’ [БСНС]; *денег много – мельницу строй,*

хлеба много – свиней заводи ‘надо с умом использовать то, что у человека есть’ [ЖРНПП]; *дуб – дерево хорошее, да плоды его только свиньям годны* ‘о хорошем человеке, который однако не приносит никакой пользы окружающим’ [Int 2]; свинья под дубом ‘*презр.* о неблагодарных людях, разрушающих то, плодами чего они прежде пользовались, наслаждались’ [БСРПог]; *заесться* (*зарыться*, *закопаться*) *как свинья в апельсине* (*апельсинах*) ‘1) пресытиться, стать слишком привередливым, придирчивым, заесться; 2) зазнаться’ [СРДГ]; *отъесться как свинья на барде* ‘шутл.-ирон. о раскормленном, пышущем здоровьем человеке’ (*барда* ‘гуща, остатки от перегонки хлебного вина из браги, которые идут на откорм скоту’) [БСНС]; *boczy się jak świnia w grochu* ‘obraża, dąsa się’ [NKP]; *ciekawy jak świnia na cudzy groch* ‘o kimś wścibskim, nadmiernie interesującym się cudzymi sprawami’ [NKP]; *leźć jak świnia w groch* ‘o kimś przybywającym nie w porę, niepożądanym’ [NKP]; *cieszyć się jak świnia pod dębem* ‘bardzo się cieszyć’ [NKP]; *przebierać jak świnia w chwastach* ‘o kimś wybrednym’ [NKP]; *dorwać się jak świnia do pomyj* ‘o kimś zajadającym coś z apetytem i łapczywie’ [NKP]; *świnie żerują w dębinie, zając w jarzynie* ‘każdy ma inny gust’ [NKP]; *kto nie je świniny, ten je za świnie* ‘iron. o ludziach, którzy wolą pokarmy roślinne niż mięsne’ [NKP].

Świnie są zwierzętami wszystkożernymi. Dane językowe poświadczają, że mogą one zjeść nawet człowieka: *dobra świnia wszystko zje* ‘iron. o osobach, które podejmują się wszystkich zadań’ [NKP]; *скормить свинкам кого* ‘*крим.* бросить связанного человека в клеть с голодными боровами, которые съедают его до последней косточки (таким образом не остается никаких следов преступления)’ [БСРПог]; *kto się z plewami miesza, tego świnie zjedzą* ‘iron. o człowieku, który zajmuje się rzeczami błahymi, niepoważnymi’ [NKP].

Frazeologizmy pokazują, że świnie jedzą ciągle i bez umiaru. Te cechy zwierząt przypisywane są ludziom, którzy nie potrafią racjonalnie się odżywiać: *напоротьсякак свинья* ‘ср. поволж. неодобр. о чрезмерно наевшемся, переевшем человеке’ (*напороться* – ‘наесться’) [БСНС]; *obeżreć się jak świnia* ‘zjeść bardzo dużo, za dużo; przejeść się’ [SP].

Zazwyczaj zwierzęta mają ustalone pory posiłków. Językowy obraz świni podkreśla, że może ona jeść cały dzień: *świnia nie zna południa* ‘o żarłoku’ [NKP]. Świnie przyjmują pokarmy łapczywie i nieestetycznie: *есть* (*жрать*, *лопать прост.*) *как свинья* ‘груб.-прост. презр. об алчно, торопливо и неопрятно поглощающем пищу человеке’ [БСНС]; *żreć jak świnia* [SP]; *jeść jak świnia* ‘jeść brzydko, niechlujnie, nieestetycznie, jeść bardzo dużo, nieelegancko, w sposób, który budzi niesmak’ [PSWP].

Myślenie o jedzeniu stanowi dla przedstawicieli trzody chlewnej źródło szczęścia. Podobnie jak w przypadku człowieka ograniczonego, ich życiowe zadowolenie wiąże się z dobrami czysto materialnymi: *у кого в чем счастье, а у свиньи в ко-*

рыте ‘о человеке ограниченном, думающем только о материальной выгоде’ [Int 3]; *świnia nie chce długo żyć, tylko dobrze jeść i pić* ‘iron. o ludziach, którzy lubią tylko uciechy życiowe’ [PSWP]. Myśli o jedzeniu przesłaniają zwierzętom racjonalne działanie: są one tak bezmyślne, że nie pamiętają negatywnych konsekwencji swojego postępowania i pragną jedynie fizycznych uciech. Frazeologizmy nawiązujące do podjętej kwestii konotują cechę głupoty: *не помнит свинья полена, а помнит, где поела* ‘о человеке, который не помнит о плохих последствиях своих поступков’ [БСРПос]; *jak się świnia w proso wsadzi, i kij na nią nie poradzi* [NKP]. Świnia, która ciągle je, zestawiona jest w ruszczyźnie ze skąpcem stale gromadzącym dobra materialne: *и сыта свинья, а все жрет, и богат мужик, а все копит* ‘о скупом, жадном человеке’ [БСРПос].

Pokarm świń jest brudny i ma złą jakość: *свинья не валяное не съест* [БСРПос]; *свинья не обвалямши не съест* [БСРПос] ‘употребляется в ситуации, когда что-л. съедобное роняется на пол’; *свету видал: со свиньями корм едал* [БСРПос] ‘о человеке, который много пережил всякого’; *кормить кого как свинью* ‘груб.-прост. давать кому-л. грубую, примитивную, неочищенную пищу (обычно – в грязной посуде, не убрав со стола)’ [БСНС]; *jeść świństwo* ‘jeść coś niesmacznego, obrzydliwego’ [SFJP]; *świńskie żarcie* ‘jedzenie w szkolnej stołówce’ [NSGU].

Niektóre z zebranych frazeologizmów, mające jednak charakter marginalny i niewpływające na spójność językowego obrazu świni w polszczyźnie i ruszczyźnie, ukazują nieco inne „oblicze” zwierzęcia. Okazuje się, iż niekiedy bywa ono wybredne i nie zawsze wszystko chętnie zjada: *сытой свинье мука горька* ‘сытому еды не нужно’ [БСРПос]; *człowiek nie świnia, wszystko zje* ‘o kimś, kto ma niewielkie wymagania, oczekiwania’ [PSWP]; *co za wiele, to i świnia nie chce* ‘przesada nigdy nie jest dobra’ [Int 4]; *Бог* (*господь*) *не даст* (*не выдаст*)*, свинья не съест* ‘ничего плохого не случится (говорится в беспечной уверенности, что все обойдется, кончится благополучно, что из трудного, рискованного положения будет найден выход)’ [РМР].

5. PODSUMOWANIE I PERSPEKTYWA DALSZYCH BADAŃ

Kultura słowiańska niepochlebnie ocenia trzodę chlewną. Przypisuje jej szereg negatywnych cech, co utrwalone zostało we frazeologii oraz paremiologii zarówno języka polskiego, jak i rosyjskiego. Zaprezentowany fragment językowego obrazu *świni/свиньи* nie odzwierciedla wielu nieopisanych w pracy konotacji związanych ze zwierzęciem. Dokładna analiza materiału językowego może stać się w związku z tym ciekawym polem badawczym, które w pełniejszy sposób odsłoni sposób postrzegania zwierzęcia przez Polaków i Rosjan.

ROZWIĄZANIA SKRÓTÓW

CzSPP – Maciej CZESZEWSKI, Słownik polszczyzny potocznej, Warszawa 2008

MSGP – Mirosław Kazimierz BINKOWSKI, Mój słownik gwary pałuckiej, Żnin 2009

NKP – Nowa księga przysłów i wyrażeń przysłowiowych, t. 1–4, red. J. Krzyżanowski, Warszawa 1969–1978

NSGU – Małgorzata KASPERCZAK, Monika RZESZUTEK, Joanna SMÓL, Halina ZGÓŁKOWA, Nowy słownik gwary uczniowskiej, Wrocław 2004

PSWP – Praktyczny słownik współczesnej polszczyzny, red. H. Zgółkowa, t. 1–50, Poznań 1994–2005

SEP – Anna DĄBROWSKA, Słownik eufemizmów polskich, czyli w rzeczy mocno, w sposobie łagodnie, Warszawa 1998

SGB – Małgorzata GIERA, Krystyna JAŃCZAK, Słownik gwary biskupiańskiej, Stara Krobia 2005

SGG – Józefa KOBYLIŃSKA, Słownik gwary gorczańskiej (zagórzańskiej), Kraków 2001

SGGS – Stanisław HODOROWICZ, Słownik gwary górali Skalnego Podhala, Nowy Targ 2004

SGGŻ – Józef Karol NOWAK, Słownik gwary górali żywieckich, Warszawa 2000

SGO – Józef KĄŚ, Słownik gwary orawskiej, Kraków 2003

SGPS – Mieczysław RATASIEWICZ, Słownik gwary pogranicza Suwalszczyzny i dawnych Prus Wschodnich, Olsztyn 2010

SPP – Janusz ANUSIEWICZ, Jacek SKAWIŃSKI, Słownik polszczyzny potocznej, Warszawa–Wrocław 1996

SPW – Ludwig STOMMA, Słownik polskich wyzwisk, inwektyw i określeń pejoratywnych, Warszawa 2000

STGP – Klemens STĘPNIAK, Słownik tajemnych gwar przestępczych, Londyn 1993

USJP – Uniwersalny słownik języka polskiego, t. 1–6, red. S. Dubisz, Warszawa 2003

БСНС – Валерий МОКИЕНКО, Татьяна НИКИТИНА, Большой словарь народных сравнений, Москва 2008

БСРЖ – Валерий МОКИЕНКО, Татьяна НИКИТИНА, Большой словарь русского жаргона, Санкт-Петербург 2001

БСРПог – Валерий МОКИЕНКО, Татьяна Никитина, Большой словарь русских поговорок, Москва 2008

БСРПос – Валерий МОКИЕНКО, Татьяна НИКИТИНА, Елена КАИРОВНА, Большой словарь русских пословиц, Москва 2010

БСРРЭР – Василий ХИМИК, Большой словарь русской разговорной экспрессивной речи, Санкт-Петербург 2004

БТСРЯ – Сергей Кузнецов, Большой толковый словарь русского языка, Санкт-Петербург 2003

ЖРНПП – Иакинф Иллюстров, Жизнь русского народа в его пословицах и поговорках, Санкт-Петербург 1915

РМР – Ильич Мориц, Русская мысль и речь: Свое и чужое: Опыт русской фразеологии: Сборник образных слов и иносказаний, т. 1–2, Москва 1997

СРБЛ – Валерий Мокиенко, Словарь русской бранной лексики, Берлин 1995

СВГ – Словарь вологодских говоров, вып. 1–10, ред. Т. Паникаровский, Вологда 1983–2005

СРГК – Словарь русских говоров Карелии и сопредельныхобластей, вып. 1–6, ред. А. Герд, 1994–2005

СРГНО – Словарь русских говоров Новосибирской области, ред. А. Ильич, Новосибирск 1979

СРГП – Словарь русских говоров Прибайкалья, вып. 1–4, Иркутск 1986–1989

СРДГ – Словарь русских донских говоров, т. 1–3, Ростов-на-Дону 1976

СРНГ – Словарь русских народных говоров, ред. Ф. Филин, Ф. Сороколетов, вып. 1–41, Ленинград/Санкт-Петербург 1965–2007

http://ny.passion.ru/l.php/poslovicy-i-pogovorki-pro-svinei-i-porosyat.htm [Int 1]

http://x-vim.info/s_4c4b0bedd-page-30.html [Int 2]

http://posloviz.ru/category/svinya/ [Int 3]

http://pl.m.wiktionary.org/wiki/%C5%9Bwinia [Int 4]

Internet:http://pl.wiktionary.org/wiki/Aneks:Przys%C5%82owia_polskie_-_zwierz%C4%99ta

bot.	– botaniczny	бран.	– бранное
gw.	– gwarowy	груб.-прост.	– грубо-просторечное
hutn.	– hutniczy	крим.	– из реши криминальных структур
iron.	– ironiczny	мол.	– молодежный жаргон
karc.	– karciany	панк.	– из речи панков
leśn.	– leśniczy	презр.	– презрительное
med.	– medyczny	перен.	– переносное
pog.	– pogardliwy	прост.	– просторечное
pot.	– potoczny	разг.	– разговорное
posp.	– pospolity	спорт.	– из речи спортсменов и фанатов спортивных клубов
przen.	– przenośny		
ucz.	– żargon uczniowski	стар.	– старое
wet.	– weterynaryjny	устар.	– устаревшее

zool. – zoologiczny	угол.	–	из речи уголовников
	шутл.	–	шутливое
	шутл.-ирон.	–	шутливо-ироническое

LITERATURA

BAŃKO Mirosław, Słownik porównań, Warszawa 2004
BARTMIŃSKI Jerzy, Stereotyp jako przedmiot lingwistyki, [w:] Z problemów frazeologii polskiej i słowiańskiej, t. 3, Wrocław 1985
BARTMIŃSKI Jerzy, Stereotypy mieszkają w języku. Studia etnolingwistyczne, Lublin 2007
BARTMIŃSKI Jerzy, Językowe podstawy obrazu świata, Lublin 2009
DŹWIGOŁ Renata, Polskie ludowe słownictwo mitologiczne, Kraków 2004
Językowy obraz świata, red. J. Bartmiński, Lublin 1990
Konotacja, red. J. Bartmiński, Lublin 1988
KOPALIŃSKI Władysław, Słownik mitów i tradycji kultury, Warszawa 2003
LUDWIKOWSKI Wiktor, WALCZAK Henryk, Żargon mowy przestępców. Blatna muzyka, Warszawa 1922
PEISERT Maria, Sus domesticus – zwierzę, którego nazwy używać nie wypada, [w:] Język a kultura, t. 15, Opozycja *homo – animal* w języku i kulturze, red. A. Dąbrowska, Wrocław 2003, s. 149–155
RAK Maciej, Językowo-kulturowy obraz człowieka na podstawie animalistycznej frazeologii gwar Orawy, Podhala i Spisza, [w:] Frazeologia a językowe obrazy świata przełomu wieków, red. W. Chlebda, Opole 2007, s. 111–117
RAK Maciej, Językowo-kulturowy obraz zwierząt utrwalony w animalistycznej frazeologii gwar Gór Swiętokrzyskich i Podtatrza, Karków 2007
RODZIEWICZ Barbara, Frazemy komparatywne z komponentem zoonimicznym w języku polskim, rosyjskim i niemieckim, Szczecin 2007
SKORUPKA Stanisław, Słownik frazeologiczny języka polskiego, t. 1–2, Warszawa 1987
Słownik gwary miejskiej Poznania, red. M. Gruchmanowa, B. Walczak, Warszawa–Poznań 1997
Słownik języka polskiego, red. J. Karłowicz, A. Kryński, W. Niedźwiedzki, Warszawa 1900–1927
Systemy zoonimiczne w językach słowiańskich, red. S. Warchoł, Lublin 1996
TOKARSKI Ryszard, Konotacja jako składnik treści słowa, [w:] Konotacja, red. J. Bartmiński, Lublin 1988, s. 35–54
Большой словрь современного русского языка, т. 1–17, Москва 1950–1965
ВЕДЕНИНА Людмила, Мир фауны в языковых картинах мира, [w:] Лингвострановедение: методы анализа, техника обучения, ч. 2, Москва 2008, s. 139–181

Гура Александр, Символика животных в славянской народной традиции, Москва 1997

Гурбиш Ежи, Сопоставительный анализ анималистической паремиологии русского и польского языков, Диссертация кандидата филологических наук, Москва 1982

Даль Владимир, Толковый словарь живого великорусского языка, т. 1–4, Москва 1955

Денги Анита, Фразеологизмы с анималистическим компонентом в русском языке: С позиции носителя венгерского языка, Диссертация кандидата филологических наук, Москва 2002

Козлова Татьяна, Идеографический словарь русских фразеологизмов с названиями животных, Москва 2001

Кокова Эмма, Сопоставительный анализ фразеологических единиц русского и английского языков в функционально-параметрическом отображении: На материале анималистической фразеологии, Диссертация кандидата филологических наук, Москва 2005

Мокиенко Валерий, Языковая картина мира в зеркале фразеологии, [w:] Frazeologia a językowe obrazy świata przełomu wieków, red. W. Chlebda, Opole 2007, s. 49–66

Толковый словарь русского языка, ред. Д. Ушаков, Москва 1935–1940

Agata Piasecka

WIZERUNEK ŚWINI W JĘZYKU POLSKIM I ROSYJSKIM (NA PODSTAWIE MATERIAŁU LEKSYKOGRAFICZNEGO)

Streszczenie

Celem artykułu jest ukazanie potencjału semantyczno-pragmatycznego leksemu *świnia* w języku polskim i rosyjskim. Zebrany materiał pochodzi ze słowników objaśniających, żargonowych oraz gwarowych, stanowi zatem zbiór odzwierciedlający zarówno polszczyznę i ruszczyznę literacką, jak i odmiany użytkowe obydwu języków. Artykuł zawiera charakterystykę obrazu świni w kulturze oraz ukazuje fragment językowego obrazu zwierzęcia nawiązujący do jego upodobań kulinarnych.

THE IMAGE OF SWINE IN POLISH AND RUSSIAN LANGUAGES (ON THE BASIS OF LEXICOGRAPHICAL MATERIAL)

Summary

The aim of article is to show the semantic and pragmatic potential of the word *swine* in Polish and Russian languages. Collected material comes from description, jargon and dialect dictionaries. Above material reflects both Polish an Russian literary languages as variations in both languages. The article presents the image of a swine in culture and shows the linguistic depiction of the animal referring to its culinary likings.